

БОРОТЬБА З РЕЛІГІЙНИМ ПІДПІЛЛЯМ НА ДОНЕЧЧИНІ ПІСЛЯ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена репресивним заходам радянської влади проти нелегальних сектантських угруповань на Донеччині в повоєнні часи. На основі аналізу архівно-слідчих справ репресованих за релігійні переконання осіб автор окреслює релігійне розмаїття сектантського підпілля, а також погляди на радянську дійсність носіїв релігійного світогляду.

Історія релігійного підпілля на Донеччині, як і взагалі в СРСР, залишається малодослідженою проблемою. Це обумовлюється фрагментарністю даних про нелегальні релігійні об'єднання через конспіративний характер їх діяльності в радянські часи.

Проте все ж існують дослідження, пов'язані з цією проблематикою. Це статті Н. Бондаренко [1], О. Бажана [2], О. Логінова [3], В. Войналовича [4], Ю. Вільхового [5]. Однак вони не висвітлюють історію існування релігійного підпілля і боротьби з ним радянських органів держбезпеки на регіональному рівні.

Важливим джерелом для вивчення зазначеної проблеми стали архівно-слідчі справи учасників підпільних релігійних об'єднань. Більш того, відомості про нелегальні релігійні об'єднання своїм збереженням до нашого часу майже виключно завдячують карним справам радянських органів держбезпеки. Архівно-слідчі справи не тільки дають можливість дослідити діяльність підпільних релігійних організацій, але і відстежити феномен реакції на соціалістичну дійсність доволі значного прошарку українського населення. Автор статті також спирався на матеріали архівно-слідчих справ осіб, які були репресовані за приналежність до нелегальних релігійних груп на Донеччині в повоєнні часи.

Мета даної статті – відтворити історію опору радянському режимові релігійної опозиції на Донеччині після війни.

Хронологічні рамки дослідження обумовлюються істотними змінами, які відбулися в релігійному житті після Другої світової війни. Йдеться про зростання рівня релігійності населення, збільшення кількості віруючих, спонтанне відродження релігійного життя під час окупації на східних теренах, відновлення церков, майже повністю знищених режимом у передвоєнні роки [6]. Це зумовило необхідність вживання після закінчення війни органами держбезпеки репресивних заходів щодо осіб, які належали до нелегальних релігійних об'єднань. Територіальні рамки дослідження охоплюють територію Сталінської, нині Донецької області.

Зміщення пріоритетів державної політики у ставленні до церкви після війни не вимагало внесення істотних поправок до існуючої законодавчої бази. Так, осіб, яких репресували за релігійні переконання, притягували до кримінальної відповідальності за ст. 54-10 ч. II КК УРСР від 1927 р. Після прийняття нового Кримінального кодексу УРСР від 1960 року приналежність до нелегальних релігійних течій підпадала під дію ст. 62 ч. I: «Пропаганда, агітація, що містила заклик до скидання, підризу або послаблення радянської влади» [7, с. 31-32].

З кінця 40-х і до 80-х років вище політичне керівництво України, уряд республіки, Рада у справах релігій при РМ УРСР вели планомірну роботу з обмеження впливу найбільш поширених релігійних конфесій і течій на віруючих. Так, на Донеччині 254 особи

було репресовано через приналежність до підпільних релігійних об'єднань, це складає 6% від загальної кількості незаконно звинувачених осіб в повоєнні часи, яких за часи незалежності українська держава реабілітувала (підраховано за алфавітною картотекою редакційної колегії серії книг «Реабілітовані історією» в Донецькій області).

Досить широким був і віросповідний спектр суспільства. На Донеччині у повоєнні часи діяли наступні нелегальні релігійні об'єднання: п'ятидесятників, єговістів, баптистів, адвентистів, секти істинно православних християн, іонітів, підгорнівців, «Новий Ізраїль» (підраховано за алфавітною картотекою редакційної колегії серії книг «Реабілітовані історією» в Донецькій області).

Радянська влада, з її запереченням Бога та релігії, здавалась їм уособленням антихриста, з яким треба боротися і в часи правління якого треба чекати «останніх днів». Лейтмотивом громадської діяльності учасників нелегальних релігійних організацій була активна антирадянська агітація. Так, нерідко звинувачення в приналежності до однієї з цих груп поєднувалось з такими кліше, як «антирадянська агітація релігійного змісту», «використовуючи Біблію, проводив антирадянську агітацію релігійного змісту» (підраховано за алфавітною картотекою редакційної колегії серії книг «Реабілітовані історією» в Донецькій області).

Ось декілька прикладів справ людей, що були репресовані за релігійними мотивами. У серпні 1950 р. управління НКВС м. Сталіно заарештувало Радченка Логвіна Прокоф'євича як сектанта підпілля «Новий Ізраїль». Протоколи допитів свідчать: «З 1914 р. він являвся членом нелегальної антирадянської секти “Новий Ізраїль”, що існувала на території Сталінської, Ворошиловградської областей, Ростовської області та Краснодарського краю, в її складі проводив ворожу радянській владі роботу... систематично брав участь у нелегальних зібраннях цієї секти, на яких у наклепницькій формі тлумачив радянську дійсність, проповідував сектантській завіт не брати в руки зброю на випадок війни... заперечував диктатуру пролетаріату, матеріалістичне вчення Маркса, пролетарську революцію і колгоспне будівництво» [8, арк. 23].

Секта «Новий Ізраїль» виникла в 1897 році як релігійна течія, що вийшла з хлістовської общини. Її осередки знаходились на території Кавказу, Кубані, Донської області. В 1912 р. частина представників секти емігрувала із Росії до Південної Америки в Уругвай. На території Донеччини представники цього сектантського угруповання після війни проживали у м. Сталіно [8, арк. 17, 23, 46]. Всього за приналежність до секти «Новий Ізраїль» на Донеччині було репресовано 5 осіб (підраховано за алфавітною картотекою редакційної колегії серії книг «Реабілітовані історією» в Донецькій області).

Ще одним нелегальним сектантським угрупованням на Донеччині були п'ятидесятники. Саме за приналежність до цієї секти 16 серпня 1946 року відділення НКВС в Донецькій області заарештувало Зулідова Миколая Дмитровича як «проповідника та організатора нелегального антирадянського сектанського угруповання “п'ятидесятників”, що існувало на шахті Ново-Чайкіно. На цих нелегальних зібраннях п'ятидесятників, які відвідували близько 40 осіб, опрацьовував віруючих в антирадянському дусі... у зв'язку зі своїми антирадянськими переконаннями переконував віруючих не брати в руки зброю під час війни» [9, арк. 6]. Опозиційні владі «сектантські ідеї» виявлялись у відмові від комуністичного виховання, відвідування лекцій, клубів, театрів, співу радянських пісень. «Сектант не має вступати до лав ВКП(б) і комсомолу... не має брати до рук зброї... він має возлюбити ворога, як це сказано в Священному письмі» [9, арк. 25-26]. Вороже ставлення сектантів до радянської влади пояснюється тим, що «комуністична партія веде релігійну боротьбу проти п'ятидесятників» [9, арк. 35]. 15 листопада 1946 р. Донецький обласний суд присудив Зулідова Миколая Дмитровича до 7 років виправно-трудоих таборів.

До секти п'ятидесятників належав відомий релігійний дисидент – Павло Олексійович Ахтьоров. Мешканець м. Слов'янська Донецької області П. Ахтьоров став відомим українським релігійним письменником, автором релігійного твору «На шляху до безсмертя». «В цій праці я пишу про себе, про те, як я прийшов до релігії, і що я відчуваю, спілкуючись з релігією» [10, арк. 12]. Його автобіографію, написану за пропозицією Олександра Гінзбурга для Московської групи з нагляду за виконанням Хельсинських угод, було опубліковано в 1977 р. в збірнику видавництва «Хроніка-Пресс» у Нью-Йорку [10, арк. 146]. Матеріали архівно-слідчої справи Павла Ахтьорова нараховують 6 томів. Тут ми знаходимо факти, які характеризують ставлення держави до людини, що мала релігійні переконання: «Комунізм та релігія несумісні... мене самого та мою родину в СРСР притискають за те, що ми віруючі... мою сестру за віру в Бога виключили з інституту... в СРСР відбувається наруга над вірою... насильницьке насадження атеїзму... руйнування християнської культури... незаконне звільнення з роботи і відмова в прийомі на роботу через релігійну діяльність... в нашій країні проголошена віруючим війна не ідеологічна, а фізична... радянська влада винна на протязі шестидесятиріччя в знищенні-геноциді віруючих» [10, арк. 17, 18, 20, 111].

Павло Ахтьоров очолював громадську групу «Право на еміграцію». Адже бажання виїхати з СРСР серед нелегальних сектантських угруповань було досить сильним. Так, документ «Прохання про допомогу», складений Ахтьоровим від п'ятидесятників, що намагалися емігрувати з СРСР, адресований Християнським союзам п'ятидесятників і баптистів США, Канади, Австралії і Західної Європи, підписали 8 тисяч осіб [10, арк. 136]. Це пояснювалось ставленням держави до громадян, що сповідували віру п'ятидесятників, баптистів, а також досить міцними зв'язками між релігійними общинами в УРСР і США. Сам Ахтьоров отримував листи з-за кордону, а також посилки з речами від своїх одновітців, розмовляв з ними по телефону [10, арк. 146]. Він так пояснює своє бажання емігрувати з СРСР до США: «Бажання емігрувати з СРСР я пояснюю тим, що нас, віруючих, в Радянському Союзі переслідують за релігійні переконання, і ми піддавались репресіям з боку влади... віруючих без достатніх причин арештовують, сажають до в'язниці, штрафують за віру. В школах дітей примушують вступати в атеїстичні організації – піонери, комсомоли, що протирічить євангельському вченню... примушують до реєстрації общин, що протирічить християнському вченню... Радянський закон про релігійні культури позбавляє нас свободи віросповідання» [10, арк. 328]. Сам Ахтьоров характеризує радянську державу як «в'язницю, де працюють, годують, одягають, але виїхати не дають можливості» [10, арк. 20]. 28 грудня 1981 року Донецький обласний суд засудив Павла Олексійовича Ахтьорова до 7 років виправно-трудових таборів. У 1989 році, після відбуття покарання, він з родиною виїхав до США. Реабілітовано його було в 1991 році.

Всього органи держбезпеки на Донеччині після війни незаконно заарештували 107 п'ятидесятників і баптистів (підраховано за алфавітною картотекою редакційної колегії серії книг «Реабілітовані історією» в Донецькій області).

Ще однією підпільною релігійною організацією, яка діяла на Донеччині після війни, була секта підгорнівців. Підгорнівці не визнавали обновленської церкви, яка виникла в радянській державі після Тихонівського розколу в 1922 році. Під час німецької окупації у лютому 1942 року в м. Сталіно було відкрито підгорнівський храм [11, арк. 2]. Священником цього храму став Фурдило Леонтій Якович, який був духовним лідером цього сектантського угруповання [11, арк. 49]. У цьому храмі він проповідував вчення монаха Стефана Підгорного. Сам Фурдило був священником православного храму в Сумській області до свого арешту в 1929 році, коли він був засуджений на три роки виправно-трудових таборів. До окупації працював теслярем на овочевій базі, не зрікаючись своїх релігійних поглядів [11, арк. 217].

Ось витяг з протоколів допиту Левченка Бориса Андрійовича, заарештованого в червні 1951 року управлінням МДБ в Сталінській області за приналежність до підгорнівського руху: «В чому виявилась антирадянська діяльність церковної організації підгорнівців? На своїх зібраннях, як ми їх називали, “бесіди за чаєм”, присутньо було не більше 5-и людей... ми очікували кращого життя і царя, якого прийде відновити сам Стефаній Підгорний... обговорювали питання відносно майбутнього управління Росії, всі ми сходились у бажанні бачити єдину Русь, що управлялась царським престолом» [11, арк. 252].

Таким чином, релігійні переконання населення поєднувались з монархічними настроями. Радянська влада не сприймалась учасниками релігійного угруповання як легітимна. Тому в архівних справах підгорнівські осередки фігурують як церковно-монархічні організації. Однією із найбільш чисельних була організація у м. Артемівську Сталінської області [12, арк. 1]. Тут навіть виник нелегальний монастир, де «заборонялось одружуватись і виходити заміж, а жити лише церковним життям... не можна було відвідувати кіно, театри та інші розважальні місця» [12, арк. 37].

Також підгорнівці «не мають вступати до колгоспів... за можливістю навчатися вдома... виконувати релігійні обряди за старими звичаями, молитись Богу... читати релігійні книжки та книжки Іоанна Кронштадського» [12, арк. 45]. Секта підгорнівців у Артемівському районі нараховувала близько 18 осіб [12, арк. 145].

Окрім підгорнівців не сприймали нову обновленську церкву і стояли на тихонівській платформі секти ППХ – істинно православних християн та іонітів, прихильників священика Іоанна Кронштадського. Діяльність секти ППХ зводилась до «відкритого невизнання радянської влади, відмови служити в радянській армії, заборони вступати до колгоспів... не брати участь у суспільному і культурному житті країни» [13, арк. 7].

Осередки іонітського підпілля знаходились на території Сталінської області в містах Макіївка, Костянтинівка, Красноармійськ, в селах Андріївка, Анастасівка Велико-Янисольського району [14, арк. 32]. На своїх зібраннях іоніти читали акафіст, співали псалми, вели бесіди за євангелієм, зберігали портрети Іоанна Кронштадського. Радянська влада для іонітів була «сатанинською владою, тому що вона не визнає Бога та церкву... В Росії знову буде монархічний лад на чолі з царем Миколою» [14, арк. 48].

Таким чином, досвід державної політики у сфері релігійного життя впродовж повонних десятиріч переконливо свідчить, що режим, формально визнаючи засади відокремлення церкви від держави, свободи релігійних культів, насправді дотримувався курсу відвертого адміністративного втручання у справи віруючих. Певна лібералізація взаємин з РПЦ поєднувалася з репресіями проти сектантських підпільних груп та найбільш активних релігійних діячів. Все це викликало рішучий протест з боку віруючих, сприяло формуванню опозиції державі серед віруючих громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Н.О. Протистояння влади і нелегальних релігійних організацій на Вінничині (I пол. 1970-х рр. XX ст.) / Н.О. Бондаренко // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2007. – Вип. 34. – С. 362-383.
2. Бажан О. Заходи радянських спецслужб з обмеження опозиційного руху в середовищі євангельських християн-баптистів у 1960 – 1980-х рр. / О. Бажан, О. Лахно // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2010. – № 1 (34). – С. 282-301.
3. Логінов О. Боротьба з «іонітським» підпіллям на Вінничині (1920-і – 1950-і рр.) / О. Логінов // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2007. – № 2 (29). – С. 18-39.
4. Войналович В. Наступ на етноконфесійні осередки як один із засобів здійснення національної політики в Україні (друга половина 40-х – 50-і роки XX ст.) / В. Войналович // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1997. – № 1/2. – С. 207-226.
5. Вільховий Ю.В. Протестантські церкви в Україні у середині 40-х – 50-х років XX ст. (євангельські християни-баптисти, п'ятидесятники, адвентисти сьомого дня) / Ю.В. Вільховий // Історична пам'ять : науковий збірник. – Полтава, 2000. – № 1-2. – С. 137-145.

6. Грідіна І.М. Релігійна політика Сталіна під час Другої світової війни / І.М. Грідіна // Історичні і політологічні дослідження. – 2005. – № 1(23). – С. 141-151.
7. Кримінальний кодекс Української РСР 1927 року. Особлива частина // Реабілітація репресованих. Законодавство та судова практика. Офіційне видання / [за ред. В. Маляренко]. – К. : Вид. «Юринком», 1997. – 283 с.
8. Архів тимчасового зберігання документів УСБУ в Донецькій області. – Архівно-слідча справа 6752-пф.
9. Архів тимчасового зберігання документів УСБУ в Донецькій області. – Архівно-слідча справа 35915-пф.
10. Архів тимчасового зберігання документів УСБУ в Донецькій області. – Архівно-слідча справа 32073-пф.
11. Архів тимчасового зберігання документів УСБУ в Донецькій області. – Архівно-слідча справа 19846-2ф.
12. Архів тимчасового зберігання документів УСБУ в Донецькій області. – Архівно-слідча справа 32472-2ф.
13. Архів тимчасового зберігання документів УСБУ в Донецькій області. – Архівно-слідча справа 35977-пф.
14. Архів тимчасового зберігання документів УСБУ в Донецькій області. – Архівно-слідча справа 35331-пф.

О.В. Луговая

Борьба с религиозным подпольем на Донеччине после Великой Отечественной войны

Статья посвящена репрессивным мерам советской власти против нелегальных сектантских групп на Донеччине в послевоенное время. На основе анализа архивно-следственных дел репрессированных из-за религиозных убеждений лиц автор очерчивает религиозное разнообразие сектантского подполья, а также подаёт объективный взгляд на реальную советскую действительность носителей религиозного мировоззрения.

O.V. Lugovaja

Fight Against Religious Underground in the Donetsk Area after the Great Patriotic War

The article is devoted to the repressive measures of Soviet power against illegal sectarians groupments in the Donetsk area in post-war times. On the basis of analysis of archival proceedings of persons subjected to repression because of their religious views, the author outlines religious variety of underground, and also shows Soviet reality of people with religious worldview.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2012.